

Grygorash A. M. Functioning of proverbs and sayings in the modern Russian newspapers of Ukraine: individual-author's interpretation.

This article discusses the problem of individual-author's interpretation of proverbs and sayings, studied the functioning these steady expressions in the Russian newspaper's texts of Ukraine.

Keywords: *functioning, proverbs and sayings, steady expressions, individual-author's interpretation, Russian newspaper's texts of Ukraine.*

Гургула О. Б.
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ІНФІНІТИВ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТ КАТЕГОРІЇ МЕТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті представлено аналіз основних функціональних параметрів інфінітива як виразка семантики мети в українській мові; звернено особливу увагу на модальність синтаксичних структур із семантикою мети.

Ключові слова: *мета, складне речення, структурна схема, інфінітив, суб'єкт, дієслівний предикат, поширювач.*

Універсальність і всеохопність категорії мети зумовлює функціонування в українській мові низки одиниць, здатних до її експлікації. Проте з-поміж них саме інфінітив здатний до окреслення мети на засадах її конкретики, прагматики, дискурсивного забезпечення, бо визначає перспективи для визначення мовних засобів і прийомів, відтворення всього поняттєвого, сукупного потенціалу мети, її різновидів, виявів, засобів досягнення тощо.

Актуальність статті полягає у необхідності визначення тих показників, що дають можливість інфінітиву бути репрезентантом категорії мети в українській мові.

Інфінітив як колишня форма непрямого відмінка іменника зі значенням дії, що втратила відмінкове значення, є одиницею, втягнутою в систему дієслова із притаманними їй ознаками дієслівних категорій виду і стану. Обґрунтування формувальних властивостей інфінітива як спеціалізованого і регулятивного засобу вираження категорійного значення мети базоване на врахуванні таких історичних змін, як витіснення супіна, посилення предикативної самостійності цієї одиниці, часове збільшення вживаності інфінітивних конструкцій, поліфункціональне використання інфінітива в різних за змістом і цільовою спрямованістю контекстах.

Володіючи максимальною функціональною насиченістю і концентрацією специфічних ознак, інфінітив може не тільки характеризувати мету дії (стану) абстраговано від діяча, але і брати участь у вираженні відношення дії (стану) до суб'єкта, вказуючи ступінь конкретизації: реальність чи потенційність, означеність чи неозначеність, конкретність або узагальненість виробника дії, носія зумовленості й каузативності, в межах яких представлена онтологічна категорія мети.

Серед лінгвістичних умов, які забезпечують значення мети в інфінітива, є передусім його дистрибутивне оточення. Тому найбільш вірогідним підходом до вивчення функцій і властивостей інфінітива мети є звернення до семантико-синтаксичної структури речення, передусім складного, яке в силу своєї формальної

визначеності, зокрема завдяки наявності сполучників мети (*щоб, аби, для того щоб і под.*), запрограмоване на приєднання підрядної цільової частини з інфінітивом.

Очевидно, що ізольований розгляд інфінітива мети не здатний забезпечити визначення як лінгвістичної сутності категорії мети, так і семантико-синтаксичних особливостей, базованих на її мовній конкретизації. Аналіз так званої “мети буття” як категорії, що зумовлена релігійними, провіденційними, саморегульованими чинниками, відповідними ідеями, які в мовному вираженні реалізовані далеко не завжди, не виступають предметом лінгвістичної уваги. У зв'язку з цим, в силу самої специфіки інфінітива мети, дослідження присвячене не реалізації абстрактно-загальних ідеалів, а експлікації конкретної мети, яка зрештою реалізує у віддаленій перспективі досягнення ідеалу.

Уже сама вибірка інфінітивів засвідчує, що переважна більшість таких номінацій має в основі саме досягнення конкретного найближчого результату, пор.: *поїсти – щоб найстися, втамувати голод, познайомитися – щоб бути знайомими, спілкуватися – щоб реалізувати спілкування і т.д.* З огляду на те, що “мета природних дій задана природою, вона зазвичай не експлікується: так, висловлення *Я ліг спати, щоб виспатися* буде нелогічним. У нормі мета асоціюється з певними діями і виражається спеціальними засобами” [1, с. 21]. Серед лінгвістичних умов, які забезпечують виявлення значення мети в інфінітива, є передусім його дистрибутивне оточення. Тому найбільш вірогідним підходом до вивчення функцій і властивостей інфінітива мети є звернення до семантико-синтаксичної структури речення, передусім складного, яке в силу своєї формальної визначеності, зокрема завдяки наявності сполучників мети (*щоб, аби, для того щоб і под.*), запрограмоване на приєднання підрядної цільової частини з інфінітивом.

Складнопідрядні реченні з інфінітивом мети ми розуміємо як вихідні конструкції з цільовим значенням. Це зумовлено тим, що вони орієнтовані на вираження мети не лише семантично, але і структурно – завдяки поєднанню інфінітива, що набуває значення мети, зі сполучником, що за таких умов може бути репрезентований як предикат предикатів [2]. Лише за умов поєднання зі сполучником інфінітив набуває значення мети як безумовне, необтяжене іншими значеннями з урахуванням того, що інфінітив мети називає, конкретизує, що саме має бути реалізоване, і якою дією, яким способом, наприклад: *Жолкевський встав з ліжника, щоб опустити запинало намету* (М. Вінграновський).

Складні реченні ми розглядаємо з урахуванням формально-синтаксичних відношень між їхніми частинами, але передусім з опорою на семантичні чинники. Їхньою особливістю є те, що експліцитність категорії мети забезпечена подвійно: як за допомогою інфінітива, так і за допомогою спеціалізованих сполучників. При побіжному розгляді можна стверджувати, що цільова функція інфінітива може слугувати “надлишковості” сполучника *щоб* і його варіантів, проте аналіз засвідчує, що сполучник у таких випадках, навпаки, здебільшого підкреслює, уточнює значення мети і дає змогу вирізнити його з-поміж інших, пор.: *Отаман полетів* (куди?) *карати* *винуватих* (Б. Лепкий) – *Гетьман поїхав туди* (з якою метою?), *щоб покарати* *учинателів за слабкодухість на місці злочину* (О. Довженко). Іншими словами, сполучник у складнопідрядному реченні часто сприяє уникненню неоднозначного, а подекуди й омонімічного тлумачення цільової семантики. Отже, вибір складного

речення як базової конструкції, в якій сполучник зорієнтований на вираження мети, а інфінітив називає цю мету безпосередньо, і є вихідною позицією в подальшому розгляді функцій речень з інфінітивом мети.

Попри визначеність базових цільових конструкцій з інфінітивом, важливим є також факт існування інших структур, утворених внаслідок модифікації основних, – таких, що передають значення мети без участі сполучника при безпосередньому поєднанні основного предиката й інфінітива мети, наприклад: *Потім баба цілувала кожну невістку і вела до другої хати показувати коверці* (В. Стефаник). Мовний матеріал засвідчив, що такі дериваційні можливості виявлено не в усіх випадках функціонування складного сполучникового речення, у зв'язку з цим мають бути розглянуті умови, за яких такі перетворення можливі. Речення імпліцитного типу з відсутнім сполучником і інфінітивом мети кваліфіковані як згорнуті (модифіковані) складні речення з відсутнім сполучником, оскільки основні предикати-показники елементарного речення представлені двома синтаксичними позиціями: “предикат головної частини + інфінітив мети”.

Попередньо зауважимо, що в більшості випадків формування конструкцій без сполучника *щоб*, побудованих лише на основі структури “змінюване дієслово + інфінітив”, є загалом неможливим, бо формальний показник (сполучник) є конструктивно необхідним. Проблема визначення чинників, які відкривають можливість уживати конструкції без сполучника базована передусім на лексико-семантичній допустимості змінюваного дієслова (основного предиката). Фактичний матеріал засвідчив, що кількість дієслівних предикатів, здатних приєднувати інфінітив мети, в українській мові обмежена, що ще раз підтверджує доречність виділення складнопідрядних речень як базових, вихідних конструкцій, що реалізують цільове значення за допомогою інфінітива.

Окремого розгляду вимагає вивчення можливостей заміни поєднання “цільовий сполучник + інфінітив” семантично подібними конструкціями з відсутнім сполучником і інфінітивом, а також прийменниково-субстантивованим сполученням, пор.: *Потім знову встав і пішов по вулиці в надії, що хто-небудь покличе його у хату, щоб пообідати* (Олександр Олесь) – *Побігали Савко і Люда, побавились та й пішли додому обідати* (Остап Вишня) – *Пішли – хто на обід, хто в карти грати* (І. Франко). Речення з такими зворотами репрезентовані в дослідженні як згорнуті, що перебувають на межі між простими елементарними і складними, де додаткову функцію носія значення мети може виконувати прийменник, частково перебираючи на себе значення предиката предикатів. Найбільш характерними для таких речень є прийменники, які передають значення мети *для, задля*. Умови вживання речень з такими прийменниками на базі складних речень з інфінітивами ще більш обмежені і вимагають розгляду можливостей утворення девербативів на основі інфінітивів.

Можна передбачити, що для конструкцій без цільового корелята, з прийменником або при безприйменниковому зв'язку контаміноване значення може виявитися більш виразно – якщо виходити із широкого розуміння каузативності як загальної зумовленості. Тим самим можна стверджувати, що в арсеналі засобів вираження мети на рівні складного речення визначаються такі службові засоби, які з одного боку виключають появу альтернативного кореляту, з іншого – допускають розчленування і відокремлення своїх складників, які забезпечують диференціацію

значень, а звідси розширюють асоціативні можливості передачі цільових відношень аж до включення інших семантико-синтаксичних відношень, передусім каузативності.

Отже, визначення основних синтаксичних конструкцій, які оптимально реалізують цільову семантику за допомогою інфінітива (або без нього), є одним із найважливіших етапів дослідження. При цьому здійснення аналізу цих конструкцій неможливе без виявлення загальних специфічних рис експлікації категорії мети, властивих їм на будь-якому етапі функціонування чи модифікації.

Особливу роль у формуванні визначальних ознак конструкцій з інфінітивом мети в українській мові, які дають підстави виділення їх в окремий категорійний клас, відіграє модальність.

У синтаксичних конструкціях з інфінітивом мети реалізована подвійна модальність: реальна (основна), імплікована в основному дієслівному предикаті, та ірреальна (додаткова), репрезентована інфінітивом. У типових випадках це представлено поєднанням форм дієслова дійсного способу та інфінітива в межах складної чи простої конструкції, наприклад: *Коснятин показав князеві готування дарунків для свейського короля, щоб прихилити його серце і серце його доньки Інгігерди до Хольмгардського конунга Ярислейфа* (П. Загребельний); *Заїхав сказати про волю свою й Борисову* (П. Загребельний).

Ускладнення реальної модальності характерне для речень з інфінітивом мети при вживанні дієслівного предиката у формі наказового способу, за якого модальність набуває імперативних / оптативних ознак, наприклад: *Та, будьте ласкаві, Микито Уласович, уторопайте, що я вам казатиму, щоб мені по десять разів не товкти вам одного* (Г. Квітка-Основ'яненко). Наказова форма дієслівного предиката не лише змінює основну модальність конструкції, а й засвідчує її двосуб'єктність: дія, названа дієсловом, стосується об'єкта, до якого звертається суб'єкт, який при цьому має на меті виконати дію, названу інфінітивом, наприклад: *Дай мені, Вітчизно, та для пісні сили, Щоб тебе в цій пісні славить і любити, Щоб для тебе серцем вічно зеленіти* (В. Сосюра). Наведені факти дають змогу не погодитися з думкою про те, що синтаксичні конструкції з інфінітивом мети (передусім складнопідрядні) завжди є односуб'єктними [3; 4], пор.: "Для присудка підрядної частини обов'язковою є форма інфінітива, якщо дія головної і підрядної частини пов'язана з одним суб'єктом" [5, с. 331].

Модифікація реальної модальності в ірреальну уможливлена вживанням дієслівного предиката у формі умовного способу, наприклад: *Звичайно, він міг хвицнути задніми ногами, підкинути круп так, що те маленя вхопило б сторчака, або ж, навпаки, став би свічкою на задніх ногах, щоб пожбурити непрошеного вершника на землю спиною* (П. Загребельний). У таких випадках уявленим є не лише результат діяльності суб'єкта, а й сама діяльність, що зумовлює реалізацію подвійної гіпотетичності, бажаності. Суб'єкт у таких конструкціях не виконує дій, проте прагне до їхнього виконання, наприклад: *Коли б ще хоч з годочок було прожити, щоб хоч одну дитину до пуття довести: все б удовиці легше було* (А. Свидницький); *Знов він увесь був поглинутий солодкою каламуттю згадки про Забаву, кинув би знову все й подався в хащі, щоб розшукати оту, з розіскреними сірими очима* (П. Загребельний).

Ускладнення ірреальної модальності в реченнях з інфінітивом мети можливе також і в іншому аспекті – при вияві невпевненості в самому результаті діяльності чи

його доцільності, наприклад: *За свій гаразд та просвітність ми всі повинні б стати до підмоги масам: **вчити** їх або ремесла, або науки, або будлі-якого штучництва, **щоб нібито піднять** просвітність темної маси (І. Нечуй-Левицький); **Посідали** за карти, **певно, задля того, щоб дати** одпочинок язикам (І. Нечуй-Левицький). Уживання таких конструкцій часто наближує їхню цільову семантичну організацію до причинової і подекуди призводить до нерозрізнення, про що вже було сказано вище: *Коли вчитель траплявся гарний або в хорі з'являвся гарний парубок півчий, вона тоді ходила в школу на співки, **буцім би то задля того, щоб допомогти** вчителеві гарно справлять півчу (І. Нечуй-Левицький).**

Мета – це складна й об'ємна концептуальна категорія, базована на усвідомленому передбаченні бажаного результату діяльності, яке зумовлює пошук засобів і шляхів його досягнення. Як масивний ментальний категорійний концепт, мета об'єктивується в мові за допомогою різнотипних засобів, з-поміж яких провідну роль відіграє вживання в синтаксичних конструкціях інфінітива, що реалізує відповідну семантику в поєднанні з різними мовними одиницями. Формування і функціонування концепту мети в межах суперкатегорії каузативності, а також можливість їхнього ідентичного вираження за допомогою інфінітива спричиняє необхідність розмежування концепту мети і концептів причини, результату, наслідку, бажання, наміру, доцільності і цілеспрямованості.

Л і т е р а т у р а :

1. Арутюнова Н. Д. Язык цели / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка : модели действия / [Отв. ред. : Н. Д. Арутюнова, Н. К. Рябцева]. – М. : Наука, 1992. – С. 14-23.
2. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення : [монографія] / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1983. – 219 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови : синтаксис : [підручник] / Іван Романович Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Городенська К. Г. Трансформи складних речень / К. Г. Городенська // Розвиток духовної культури слов'янських народів : зб. наук. праць. – К. : Наукова думка, 1991. – С. 86-93.
5. Украинская грамматика / [Русановский В. М., Жовтобрюх М. А., Городенская Е. Г., Грищенко А. А. ; отв. ред. В. М. Русановский]. – К. : Наукова думка, 1986. – 359 с.

Гургула О. Б. Инфинитив как репрезентант категории цели в современном украинском языке.

В статье представлен анализ основных функциональных параметров инфинитива как выразителя целевой семантики в современном украинском языке; особое внимание акцентировано на модальности синтаксических структур целевой семантики.

Ключевые слова: *цель, сложное предложение структурная схема, инфинитив, субъект, глагольный предикат, распространитель.*

Gurgula O. B. Infinitive as representative of the category purpose in modern Ukrainian language.

In the article presents the analysis of the main operating parameters of the infinitive as the voice of the purpose semantics in modern Ukrainian language; with special attention focused on a modality of syntactic structures target semantics.

Keywords: *purpose, simple sentence, structural scheme, infinitive, subject, object, verbal predicate, distributor.*